

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXIX (Ayrıbasım / Offprint)

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXIX

© 2021 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 18698

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Sonsöz Gazetecilik, Matbaacılık, Rek. İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Mah. Matbaacılar Sit. 1341. Cad. No: 56-58 İvedik OSB - Yenimahalle / ANKARA

Tel: +90 312 394 57 71 Fax: +90 312 394 57 74 • Sertifika No: 18698

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 • www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXIX
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXIX

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2021

İçindekiler / Contents

Gülsün Umurtak – Fatih Çongur The Early Bronze Age II Settlement at Bademağacı Höyük: An Evaluation of the Pottery and Beak Spouted Jugs (<i>Bademağacı İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Çömlekçilik ve Gaga Ağzılı Testiler Üzerine Bazı Değerlendirmeler</i>)	1
Mahmut Bilge Baştürk – Elif Baştürk A Bronze Bowl with Swivelling Handle from Şarhöyük – Dorylaion (<i>Şarhöyük – Dorylaion’dan Döner Halka Kulplu Tunç Bir Kap</i>)	25
Elif Genç Tilbaşar Erken Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri Üzerine Bir Değerlendirme (<i>An Evaluation on the Early Bronze Age Terracotta Figurines of Tilbaşar</i>)	47
Éric Jean The ‘Hilani’: A Late Bronze Age Amuq-Cilician or Syro-Cilician Architectural Tradition? (<i>‘Hilani’: Bir Geç Tunç Çağı Amuq-Kilikia veya Syro-Kilikia Mimari Geleneği?</i>)	77
K. Serdar Girginer Tatarlı Höyük’ten Geç Hitit Çağı’na Ait Bir ‘Sürme Kutusu’ (<i>A ‘Kohl Box’ from the Neo-Hittite Period from Tatarlı Höyük</i>)	109
Daniş Baykan MÖ 1. Binde Makara Küpeler: Tanımlama ve Tespit (<i>Ear Spools from 1st Millennium BC: Definition and Identification</i>)	137
Gül Işın – Hacer Sancaktar Arykanda - Arif Kale’den Hayvanlar Eşliğindeki Tanrıça Heykelciği (<i>Goddess Figurine with Animals from Arykanda - Arif Kale</i>)	167
Mustafa Şahin Knidos Yuvarlak Tapınak Terası Pişmiş Toprak Adak Protomları (<i>The Terracotta Votive Protoms from the Round Temple Terrace at Cnidus</i>)	189
Sabri Arıcı Myrleia/Apameia’dan (Bursa/Mudanya) Bir Bronz Çocuk Heykeli (<i>Eine Bronze Kinder-Statue aus Myrleia/Apameia (Bursa/Mudanya)</i>)	227

Hasan Kasapoğlu – Cevat Başaran Parion Odeionu’nda Bulunan Artemis/Diana Heykeli (<i>An Artemis/Diana Statue from the Odeon of Parion</i>)	245
Şehnaz Eraslan – Ahmet Ali Altın Nikaia’dan (İznik) Alışılmışın Dışında Bir Sütunlu Lahit (<i>An Extraordinary Columnar Sarcophagus from Nikaia</i>)	269
Deniz Kaplan – İ. Ethem Koçak – Ali Alkan Kappadokia’da Bir Anıt: Ozan Köyü Anıt Mezarı ve Legio XII Fulminata (<i>Monument from Kappadokia: Monumental Tomb in Ozan Köyü and the Legio XII Fulminata</i>).....	287
Murat Taşkiran Son Araştırmalar Işığında Sillyon Roma Hamamı (<i>The Roman Bath at Sillyon in the Light of Recent Researches</i>)	313
Bilge Hürmüzlü – Burak Sönmez A New Member of the Late Roman D Koiné? A New Red-Slipped Pottery Group Found at Seleukeia Sidera (<i>Geç Roma D Koinési’nin Yeni Bir Üyesi mi? Seleukeia Sidera’da Ele Geçen Yeni Bir Grup Kırmızı Astarlı Seramik</i>)	349
Burhan Varkıvanç – Hülya Kökmen-Seyirci Cumanın Camii’ndeki Erken Bizans Dönemi Paye Başlıkları (<i>Pier Capitals Dated to the Early Byzantine Period in Cumanın Camii</i>)	363
Vedat Keleş – Kasım Oyarçın Parion Tiyatrosu Hyposcaenium Bölümü’nden Ele Geçen Geç Roma Dönemi Sikkeleri Üzerine Değerlendirmeler (<i>Evaluations on Late Roman Coins Recovered from the Hyposcaenium Section of the Theater in Parion</i>)	391
Erkan Kurul Eskiçağ Thalassografisi Çerçevesinde ‘Ege Denizi’ Adlandırmaları (<i>Naming the ‘Aegean Sea’ within the Scope of Ancient Thalassography</i>).....	423
Savaş Dinçer Lenger Price 2803: Reattribution of a Macedonian Regal Bronze Coin from Western Asia Minor to Tarsus in Cilicia (<i>Price 2803: Küçük Asya’nın Batısına Atfedilen Bir Makedon Kralı Bronz Sikkenin Tarsus’a (Kilikya) Reatribüsyonu</i>).....	445

Mehmet Alkan – İlker Işık	
Savatra Antik Kentinden Yeni Adak Yazıtları (<i>New Votive Inscriptions from the Ancient City of Savatra</i>).....	457
Gülcan Kaşka – Elif Akgün-Kaya	
Apollonia'dan Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı: Cornutus Sülalesinin Değerlendirilmesi (<i>A New Honorary Inscription from Apollonia: An Assessment of the Cornuti Family</i>).....	475
Elif Alten-Güler	
Perge'den Üç Yeni Yazıt (<i>Three New Inscriptions From Perge</i>).....	491

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI 'OLBA'

Amaç

Olba süreli yayını; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Arkeolojik çalışmalarda sadece belli bir alan veya bölge ile sınırlı kalmaksızın 'Eski Çağ Bilimleri'ni birbirinden ayırmadan ve bir bütün olarak benimseyerek bilim dünyasına değerli çalışmaları sunmayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayı sonunda gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ile Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c-Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d-Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a) Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b) Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.

c) Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

d) Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar ve makaleler için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
6. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
7. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
8. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
9. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
10. Metin, figürler ve figürlerin dizilimi (layout); ayrıca makale içinde kullanılan özel fontlar 'zip'lenerek, We Transfer türünde bir program ile bilgisayar ortamında gönderilmelidir; çıktı olarak gönderilmesine gerek yoktur.
11. Figürlerde çözünürlük en az 300 dpi; format ise tif veya jpeg olmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is the end of November each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos ; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continuous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a) One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b) The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c) The indication fig.:
 - *It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
 - *If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books and articles):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviaton should not be used).
5. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
6. A list of figures should take part at the end of the article.

7. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
8. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
9. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
10. Figures should be at least 300 dpi; tif or jpeg format are required.
11. The article, figures and their layout as well as special fonts should be sent by e-mail (We Transfer).

CUMANIN CAMİİ'NDEKİ ERKEN BİZANS DÖNEMİ PAYE BAŞLIKLARI

Burhan VARKIVANÇ – Hülya KÖKMEN-SEYİRCİ *

ABSTRACT

Pier Capitals Dated to the Early Byzantine Period in Cumanın Camii

A church built in the Roman agora of ancient Attaleia and converted into a mosque in the 16th century has great importance for the Early Byzantine Architecture in Anatolia. The building, which is popularly known as Kesik Minaret, had many names during its lifetime, for example Panhagia Church in the Early Byzantine Period and most commonly the Cumanın Mosque in the Ottoman Period. The building, which underwent changes and repairs in different phases during the long period of use, was abandoned after a big fire at the end of the 19th century. The multi-phase building which is the largest known church in the city was described by researchers as “a unique example of Anatolian Byzantine architecture”. The first phase of the building is dated to the 5th or 6th century AD and was constructed with materials almost entirely re-used from the Hellenistic and Roman era buildings and building elements such as columns, lintels, and architraves. Amongst the architectural elements in the Early Byzantine Period of the building, the pier capitals particularly stand out. All of these pier capitals, which are unique in the history of architecture, were formed from architrave blocks of the Roman Period. In this process, the fasciated and decorated surfaces of the original Roman period blocks were shortened by cutting and forming the long faces in to near square shapes. The Roman period faces were completely preserved and one of the faces was decorated with ivy, vine branches or knitting motifs on the fascias. The faces cut in the Early Byzantine Period were also decorated in a way imitating the faces of the Ancient Period and the motifs mentioned above together with medallions were engraved on the two fascias. Together with the faces produced in the Early Byzantine Period, the capitals containing decoration on all of their vertical surfaces were given a unique appearance in Byzantine architecture in terms of technique and decoration. The use of the capitals in the cross-shaped pier arms caused one of the faces to remain in the pier and thus the blocks can be seen from three directions. The capitals were used to reflect the Roman Period on the front and back, with workmanship of the Early Byzantine Period on the side. In addition to the ivy, vine branch and plaiting motifs on the front and side fascias, the impressions on the architrave of the Ancient Period had been masked by medallions engraved on some of the side faces. The cross-shaped piers were strengthened following the construction of the dome in the third phase of the building, which caused the side faces of the capitals to be closed and only the front faces to be seen. During the repairs carried out in the following period, some

* Prof. Dr. B. Varkıvanç, Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Antalya. E-posta: varkıvanç@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-9849-1159
Dr. Öğr. Üy. H. Kökmen-Seyirci, Akdeniz Üniversitesi Manavgat Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, Antalya. E-posta: hulyakokmen@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-4344-3966

capitals were removed from their original locations or front faces of some capitals were damaged and completely disappeared due to the fire at the end of the 19th century. Five blocks used on the gallery floor among the cross-shaped piers of the building, where many pier capitals had not survived due to the destruction were unearthed again during the restoration work started in 2017. These important capitals, discussed for the first time in this study are evaluated comprehensively in terms of workmanship, ornamentation and style, as well as their positions in the Roman and Early Byzantine Periods.

Keywords: Attaleia, Antique Architrave, Pier Capital, Spolia Material, Panhagia Church, Cumanın Mosque.

ÖZ

Antik Attaleia'nın Roma Dönemi agorası içine inşa edilen ve 16. yüzyılda camiye dönüştürülen bir kilise Anadolu'daki Erken Bizans Mimarlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Popüler adı ile Kesik Minare olarak anılan yapı kullanıldığı evrelere çok farklı biçimlerde, Erken Bizans Dönemi'nde örneğin Panhagia Kilisesi, Osmanlı Dönemi'nde ise en yaygın şekilde Cumanın Camii olarak adlandırılmıştır. Kullanıldığı uzun süreçteki farklı evrelerde değişiklik ve onarımlar geçiren yapı 19. yüzyıl sonundaki büyük yangın sonrası terk edilmiştir. Kentin bilinen en büyük kilisesi olup, araştırmacılar tarafından “*Anadolu Bizans mimarlığının benzersiz bir örneği*” olarak tanımlanan ve ilk evresi MS 5.-6. yüzyıllara tarihlenen çok evreli yapı neredeyse tamamen Hellenistik ve Roma Dönemi yapılarından devşirilen yapı malzemesi ve sütun gövdesi, kapı çerçeveleri, arşitravlar gibi yapı donanımı ile inşa edilmiştir. Yapının Erken Bizans Dönemi'nde kullanılan donanımları arasında özellikle paye başlıkları öne çıkmaktadır. Mimarlık tarihinde benzeri bulunmayan paye başlıklarının tamamı Roma Dönemi arşitrav bloklarından oluşturulmuştur. Bu süreçte uzun yüzleri kesilerek kısaltılan ve yaklaşık kare formu kazandırılan blokların Roma Dönemi'nde şekillenen faskialı ve bezekli yüzeyleri tamamen korunmuş, yüzlerden birindeki iki faskia sarmaşık, asma dalı ve örgü motifleri ile donatılmıştır. Erken Bizans Dönemi'nde kesilen yüzler de Antik Dönem yüzlerini taklit eder şekilde bezenmiş ve iki faskiasına anılan motifler ve madalyonlar işlenmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde işlenen yüzler ile birlikte dikey yüzeylerinin tamamında bezek içeren başlıklara teknik ve bezeksel açıdan Bizans mimarisinde benzeri bulunmayan bir görünüş kazandırılmıştır. Başlıkların haç formlu paye kollarında kullanılmaları yüzlerden birinin paye içinde kalmasına, dolayısıyla da blokların üç yönden görünmelerine yol açmıştır. Başlıklar ön ve arka yüzlerinde Roma Dönemi, yan yüzlerde ise Erken Bizans Dönemi işçiliğini yansıtacak şekilde kullanılmışlardır. Ön ve yan yüz faskiaları üzerine işlenen sarmaşık, asma dalı ve örgü motifleri yanında yan yüzlerin bazıları üzerine işlenen madalyonlar ile Antik Dönem arşitravı izlenimi yok edilmeye çalışılmıştır. Haç formlu payelerin yapının üçüncü evresinde inşa edilen kubbe nedeniyle güçlendirilmeleri, başlıkların yan yüzlerinin bu dönem itibarı ile kapanmasına ve sadece ön yüzlerinin görülebilmesine yol açmıştır. Sonraki dönemde gerçekleştirilen onarımlar sırasında özgün konumu dışında kullanılan ya da yapının geçirdiği yangın nedeniyle ön yüzleri de tahrip olan bazı başlıklar 19. yüzyıl sonunda tamamen gözden kaybolmuşlardır. Tahribat nedeni ile çok sayıda paye başlığının günümüze ulaşmadığı yapının haç formlu payelerinin galeri katında kullanılan beş blok 2017 yılı itibarı ile başlayan restorasyon çalışmaları sırasında tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu çalışmada ilk kez ele alınan bu önemli başlıklar Roma ve Erken Bizans Dönemi'ndeki konumları yanında gösterdikleri işçilik, bezek düzeni ve stil açısından kapsamlı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Attaleia, Antik Arşitrav, Paye Başlığı, Devşirme Malzeme, Panhagia Kilisesi, Cumanın Camii.

Giriş

Uzun geçmişindeki farklı dönemlerin kalıntılarını bünyesinde barındıran Antalya Kaleiçi'nin şüphesiz en önemli alanlarından biri “Kesik Minare” olarak bilinen alandır. Alan, ismi evrilerek günümüzde Antalya olarak anılmasında rol oynayan antik Attaleia'nın somut olarak saptanabilen en erken kalıntıları (Hellenistik Dönem) üzerinde inşa edilen Roma Dönemi agorasının yaklaşık dörtte birlik bir bölümünü kaplamaktadır. Bu bölüm üzerine Erken Bizans Dönemi'nde yerleşimin bilinen en büyük kilisesi inşa edilmiştir (fig. 1). 16. yüzyılda camiye dönüştürülen ve farklı anımlara karşın popüler adı ile Kesik Minare, bilimsel araştırmalarda ise en yaygın biçimi ile Cumanın Camii olarak adlandırılan yapı¹ mimarlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu önem örneğin G. Grassi tarafından “*yeni üretilen elemanlar yanında özellikle antik malzemelerin kullanımındaki yaklaşım ile Küçük Asya'daki çağdaşı yapılardan ayrılan, Pamphylia'da ise benzersiz bir örnek, çok özel bir kilise*” ifadesi ile vurgulanmıştır². Yapı, hakkında en son ve kapsamlı araştırmayı gerçekleştiren G. Kaymak tarafından ise farklı yapı evreleri ve yapı malzemesi ile “*Güney Anadolu'daki Bizans mimarlığı açısından olağanüstü bir örnek, bir kilit yapı*” olarak adlandırılmaktadır³. Yapının ilk evresi tuğla kemerler, batı cephesindeki konsollu niş, nartheks pencerelerindeki başlıklar, apsis pencerelerinin paye ve başlıkları, kornişler ile sütun başlıkları gibi yeni üretimler dışında neredeyse tamamen Hellenistik ve Roma Dönemi yapılarından devşirilen malzeme ile inşa edilmiştir. Günümüzde kısmen yerinde korunan duvarlar ve payeler, özellikle de Antik Dönem kapıları⁴, sütunlar ve arşitravlar ile nartheksin kuzey duvarı⁵ bu durumu en belirgin şekilde yansıtmaktadırlar.

Yapıda büyük bir bölümü son kullanım konumunu koruyan çok sayıda Roma Dönemi kireçtaşı arşitrav bloğu ve parçaları ele geçmiştir. Roma Dönemi arşitravların bazılarının kesildiği ve Erken Bizans Dönemi yapısında paye başlığı olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Kareye yakın boyuta küçültülen ve özgün halindeki bezeli iki yüzü korunan uzun arşitravların yeni kullanımları sürecinde kesilen karşılıklı diğer iki yüzü de bezekler ile donatılmışlardır. Bu durumda yapının ilk evresinde inşa edilen haç formulu payeler üzerinde tüm yüzleri bezeli⁶ olan başlıklar kullanılmıştır (fig. 5-11). Bezek stili ve niteliği başlıkların ön ve arka yüzlerinin Antik Dönem işçiliğini yansıttığını, yan yüzlerin ise Erken Bizans Dönemi'nde işlendiğini göstermektedir. Aşağıda değinileceği gibi, başlıkların haç formulu paye kollarında kullanılmaları bunların sadece 3 yüzlerinin izlenebilmesini beraberinde getirmiş, yapının ikinci evresinde köşe odalarına tonoz ayaklarının eklenmesi ile de bu yöndeki bezekli

1 Adına gezginlerin anlatımlarında karşılaşılan yapının kilise sürecinde Panhagia, Kutsal Bakire Kilisesi ve Hagia Eirene, cami sürecinde ise Korkut Camii, Cumanın Camii, Cami-i Şerif, Cami-i Kebir ve Ulu Cami olarak anılması konusunda genel olarak bk. Kaymak 2009, 3. 123.

2 Grassi 1990, 111 vd.

3 Kaymak 2009, 1. 121.

4 Grassi 1988, lev. VII,1; von Lanckoronki 2005, res. 16 lev. XIA; Kaymak 2009, res. 20. 23. 39; Kökmen 2012, res. 4 vd.

5 Ballance 1955, lev. XXVa; Aran 1970, res. 9 vd. 56; Kaymak 2009, res. 5 vd.

6 Yapıda üç örneği ele geçen L-formlu arşitravlarda tüm dikey yüzler tamamen bezeli değildir. Özgün halinde yaklaşık bir yarıya bezeli diğer yarıya anathrosisli yanaşma yüzeyi olarak işlenen bir yüz Erken Bizans Dönemi'nde olduğu gibi yarı bezeli bırakılmış (Kaymak 2009, res. 45), diğer iki yanaşma yüzü ise işlenmiştir.

yüzler tamamen kapatılmıştır⁷. Payelerin yapının üçüncü evresinde inşa edilen kubbe nedeniyle güçlendirilerek⁸ dörtgene yakın forma dönüştürülmeleri sırasında ise tüm başlıkların sadece ön yüzleri görülebilmıştır (fig. 3).

Yapının üçüncü evresinde haç formu payelerin güçlendirilmesi ile yan ve arka yüzleri günümüze kadar kapalı olan üç başlığın (No 1, 2 ve 3 fig. 5-7) bu süreçte görünen ve naosa bakan cepheleri yapının 19. yüzyıl sonunda geçirdiği büyük yangın ile tamamen tahrip olmuştur (fig. 5a. 6a. 7a). Bir diğer başlık ise (No 5 fig. 9) güçlendirme çalışması sırasında iki parça halinde ve bezekli yüzleri kapanacak şekilde asıl işlevi dışında kullanılmıştır. Galeri katının, harç dolgusundaki erimeler nedeniyle niteliğini kaybetmiş paye ve duvarlarının 2017 yılında başlayan restorasyon çalışmaları sırasında dört başlık (No 1, 2, 3, 5) yeniden ortaya çıkarılmıştır. Bunlar yanında bazıları daha önce kısmen görülen dörtgen formu iki başlığın tüm yüzleri (No 4 ve 6 fig. 8. 10) ve detayları ile inceleme fırsatı doğmuştur⁹. Görünümünde değişiklik gerçekleşmeyen alt kat başlıkları daha önceki yayınlarda kapsamlıca ele alınmış olup, bu çalışma kapsamında ise bazıları madalyonlu yüzleri (fig. 5b. 5d. 6d. 7b) ile yapının bilinen dörtgen formu başlıklarından farklılık gösteren bu 6 blok ele alınmaktadır. Başlıklar hakkındaki önceki çalışmalarda eksikliği hissedilen bir konu da Erken Bizans Dönemi'nde yeniden kullanılan ve farklılık gösteren Roma Dönemi arşitravlarının bezeksel ve stilistik incelemesinin yapılmamış olmasıdır. Çalışma kapsamında bu eksikliğin giderilmesi de amaçlanmaktadır.

Arşitravların Gruplandırılması

Arşitravları Erken Bizans Dönemi'nde kullanıldıkları konumları itibarı ile üç grupta toplamak mümkündür. İlk grup, yapının değişik noktalarında bağımsız olarak ele geçen ve büyük ölçüde küçük parçalardan oluşmaktadır. Bazıları üzerindeki harç kalıntıları bu parçaların devşirme malzeme olarak günümüzde var olmayan duvar bölümlerinde gelişigüzel kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir¹⁰. İkinci grup, nartheksin pencereci kuzey duvarı üzerinde kullanılmış ve günümüzde kısmen yerinde korunmuştur. Pencere açıklıkları arasındaki paye benzeri duvar bölümleri üzerine ilk olarak Erken Bizans Dönemi paye başlıkları, bunların da üzerine duvar boyunca kesintisiz uzanan ve pencere açıklıklarını lento olarak kapatan arşitrav blokları yerleştirilmiştir¹¹. Anlaşıldığı kadarı ile özgün yapısı herhangi bir değişikliğe uğratılmadan tüm uzunlukları ile kullanılan bu bloklar özellikle yapının 19. yüzyıl sonunda geçirdiği yangından büyük ölçüde etkilenerek özgün yapısını koruyamamış, günümüze kısmen kırılmış ve parçalanmış olarak ulaşmıştır. Bu süreçte özellikle bezekli yüzeylerin üst bölümlerinde büyük kayıplar gerçekleşmiştir. Alt yüzlerinde soffit içermeleri bu

7 Kaymak 2009, 40. 160 res. 285.

8 Kaymak 2009, 44. 164 res. 286.

9 Bu süreçte yerinden alınan başlıklar onarım sırasında madalyonlar görülecek şekilde tekrar yerlerine konulmuştur.

10 G. Kaymak biri tüme yakın bu parçaların Roma Dönemi agoranın stoasına ait olabileceği görüşündedir: Kaymak 2009, 87. 210 res. 171 vd. Parçalardan biri günümüzde orta nefin kuzey duvarı içinde bulunmaktadır: Kaymak 2009, res. 102.

11 Rott 1908, res. 14; Ballance 1955, lev. XXVa.c; Aran 1970, res. 56; Grassi 1988, lev. V, 2.4; Grassi 1990, res. 36-38; Kaymak 2009, 90. 212 res. 30. 38. 69 vd.

arşitravların sütun üzeri kullanımlarına işaret etmektedir.

Teknik ve bezeksel özelliklerine göre G. Kaymak tarafından haklı bir şekilde duvar arşitravı olarak sınıflandırılan üçüncü grup soffitsiz arşitravlar yapının henüz ilk yapım evresinde haç ve L- formu payelerin¹² başlığı olarak kullanılmışlar ve çoğunluğu yerinde korunmuştur¹³. Bu arşitravlardan bazıları karşılıklı yüzlerindeki faskialar ve bezekler korunarak paye genişliğini biraz aşan boyutta kesilmişler¹⁴, kesilen yüzler ise Erken Bizans Dönemi'nde Antik Dönem bezeme sistemini tekrarlayan, dolayısıyla dikkatsiz gözlerde blokların tüm yüzlerinin aynı dönemde işlenmiş olabileceği kanısının uyanabileceği şekilde bezenmiştir. Aynı süreçte bu blokların üç yüzündeki ikinci ve üçüncü faskialar üzerinde asma dalları, sarmaşık ve örgü motifleri işlenmiştir. Haç ve dörtgen formu payeler üzerinde kullanılan başlıkların duvar üzerinde kullanılan uzun arşitravlardan oluşturulduğu tartışmasızdır. L-formlu başlıkların teknik ve bezeksel özellikleri ise bunların iki duvarın dik olarak birleştikleri bir konumdan kaynaklandıklarına ve özgün yapıları ile de L-form gösterdiklerine işaret etmektedir¹⁵. Bu arşitravların dikey yüzleri komşu bloğa yanaşan yüzeyleri dışında tümüyle faskia ve bezek içerirler; dolayısıyla 6 dikey yüze sahip L-formlu arşitravın 4 yüzü tamamen 1 yüzü ise kısmen bezelidir. İki örneğinin yerinde korunduğu bu arşitravlar L-forma sahip paye üzerindeki yeniden kullanımları sırasında olasılıkla aynı boyutunu korumuşlardır¹⁶.

Arşitravların Erken Bizans Dönemi'nde Paye Başlığı Olarak Kullanılmaları

Yukarıda da ifade edildiği gibi haç formu payeler üzerinde kullanılan başlıklar tamamen yeni üretim olmayıp, Roma Dönemi agorası ve civarındaki yapılarda kullanılan arşitravlardan üretilmişlerdir¹⁷. Kırık kenarları nedeniyle üst genişliğin tümünde ölçülemediği blokların¹⁸ 0,50-0,78 m arası değişen yükseklikleri ve farklı stillerdeki bezek işçiliği göz önüne alındığında arşitravların aynı dönemden, ancak farklı yapılardan kaynaklandığı açıkça anlaşılmaktadır. Olasılıkla Korinth tarzı düzenlemenin parçaları olan bu arşitravlar Antik Dönem'in geleneksel şemasına sahiptirler (fig. 5c. 6c. 7c. 8c. 9c). Faskialar ve bezek katmanları ile yukarıya doğru genişleyen bloklar aşağıdan başlayarak yükseklikleri artan ve inci-boncuk dizisi ile ayrılan faskialar üzerinde yumurta-ok dizisi gösterirler. Bunun üzerinde ise palmet yaprakları ve Lesbos kymationu olmak üzere her iki yüzde farklı bitkisel bezeme ile donatılmışlardır.

12 Kaymak 2009, res. 280.

13 Rott 1908, res. 13; Ballance 1955, lev. XXIIb. XXIV a.b.e. XXVIIa; Aran 1970, res. 14. 24 vdd. 36 vd.; Grassi 1988, res. 1, 2; Grassi 1990, res. 4-6. 10 vd. 13. 18; Hellenkemper – Hild 2004, res. 67 vd.; von Lanckoronski 2005, lev. XIC; Kaymak 2009, 149. 212 res. 41 vd. 45 vd. 95. 113. 178 vd.

14 İzlenebilen tek bir blokta faskiaların düzleştirildiği yüzeye akanthus ve haç betimlemesinin işlendiği görülmektedir. Grassi 1990, res. 4; Kaymak 2009, res. 41 sol.

15 G. Kaymak bu arşitravların ve apsisin pencere payelerinde devşirme olarak kullanılan T-formlu 3 bloğun bir ante tapınağından ya da agoraya açılan propylon benzeri bir anıtsal kapıdan kaynaklanabileceği görüşündedir: Kaymak 2009, 89. 212 dn. 423 res. 324 vd. 327.

16 Krş. Kaymak 2009, res. 324.

17 G. Kaymak, alanda bulunan mimari elemanlardan yola çıkarak, bunların Roma Dönemi'nin farklı yapılarından kaynaklanabileceklerini belirtmektedir: Kaymak 2009, 86 vdd. 208 vdd.

18 Alanda özgün ölçüleri tam olarak saptanabilecek bir arşitrav bulunmamaktadır. Krş. Kaymak 2009, 87. 210.

Bloklar üst kenarda düz bir silme ile sonlanırlar. Nartheks duvarında kullanılan arşitravlar ışığında bu dönemde uzunlukları 2 metreyi aştığı anlaşılan bloklar bazı yüzlerin kırılmış olması nedeniyle kesin ölçülemez de Erken Bizans Dönemi'nde bezekli yüzler korunacak şekilde farklı uzunluklarda (yaklaşık 0,75-1,15 m) kesilmişlerdir. Roma Dönemi'nde bezenen yüzler saptanabildiği kadarı ile dikdörtgen form kazandırılan blokların uzun yüzlerini oluşturmuşlardır. Erken Bizans Dönemi'nde bezenen karşılıklı diğer iki yan yüzde faskialar üzerine işlenen bitkisel motifler ve bazı bloklarda izlenen madalyonlar (fig. 5b. 5d. 6d. 7b) dışında Antik Dönem bezeme sistemi tamamen tekrarlanmıştır. Tüm yüzlerde en alttaki faskia bezenmeden bırakılırken, diğer faskialar daha önce yayınlanan alt kat başlıklarında olduğu gibi blokların üç yüzünde derinleştirilen faskia yüzeyinde genellikle asma ve sarmaşık dalları (fig. 7b. 7d) ile donatılmıştır¹⁹. Bunlar yanında bazı bloklar üzerinde içi dönüşümlü örgü bandı (fig. 6b. 6d), bilinen tek bir blokta ise Herakles Dügümü arasında haç motifleri (No 5 fig. 9b) ile karşılaşılmaktadır. 2 nolu başlık (fig. 6d) üzerindeki kalıntılardan faskialar üzerindeki bezemelerin altın varak ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Bu eklemedeki amaç görünen yüzleri yüzeyleri zenginleştirmek gibi algılansa da, asıl amaç Antik Dönem arşitravı izlenimini mümkün olduğunca ortadan kaldırmak olmalıdır. Haç formlu payeler üzerinde üç yüzü görünecek şekilde kullanılan başlıkların bezeli faskialarının derinleştirilmesinin nedeni ise teknik bir gerekliliktir. Bu süreçte, Erken Bizans Dönemi'nde şekillenen karşılıklı iki yüzün izleyiciye gösterilmek istenmesi nedeniyle Roma Dönemi'nde işlenen yüzlerden biri ön cephe olarak kullanılmış ve yan yüzler ile bütünlük sağlaması açısından bu yüzün de ikinci ve üçüncü faskiaları aynı sistemde bezenmek üzere zorunlu olarak derinleştirilmiştir. Böylelikle Roma Dönemi'nde işlenen diğer yüz haç formlu paye içinde kalarak görülebilmiş ve bu yüzün faskialarının bezenmesine gerek kalmamıştır (fig. 5c. 6c. 7c. 8c. 9c). Bu durum başlıkların arka yüzlerinin kesin olarak saptanmasında belirgin bir özelliktir. Antik Dönem arşitravlarındaki soffit bezemelerinin örnek alındığı anlaşılan asma ve yabani sarmaşık bezemeleri²⁰ Roma Dönemi'nde izlenen doğallıktan ve zariflikten çok uzak, kalın şeritler halinde işlenmişlerdir. Faskialar üzerindeki inci-boncuk dizisi ve bloğu taçlandıran bitkisel bezekler Roma Dönemi yüzlerin devamı niteliğinde, ancak farklı ve kaba bir işçilikte karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Roma Dönemi'nde blokların karşılıklı yüzleri farklı, bir yüzde palmet (fig. 5c) diğer yüzde Lesbos kymationu (fig. 8c) ile donatılmıştır. Erken Bizans Dönemi'nde yeni şekillenen yüzler bu şablonu kısmen tekrar eder nitelikte olup tüm yüzlerinde ayrıntıların izlenebildiği iki bloktan birinin karşılıklı yüzlerinde yine farklı bezemeler (palmet ve Lesbos kymationu fig. 5b. 5d), diğer bir blokta ise her iki yüzde aynı bezek ile (fig. 6b. 6d) karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir kural oluşturulmamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, ele geçen üç blok üzerinde madalyon bezemeleri ile karşılaşılmaktadır (fig. 5b. 5d. 6d. 7b). Yüzeyden çıkıntılı ve merkezi kabarık şekilde

19 Bk. dn. 11. Özellikle G. Grassi alt kat başlıkları ışığında Erken Bizans Dönemi'nde bezenen yüzleri kapsamlı bir şekilde ele almıştır: Grassi 1990, 111 vd.

20 G. Grassi bu bezeklerin kaynağı ve kullanıldıkları mimari elemanlar konusunda bölgenin yakın yerleşimleri yanında Küçük Asya ve dışındaki kentlerdeki Roma Dönemi ve Geç Antik Dönem örneklerine de işaret etmektedir: Grassi 1990, 78 vd. 111 vd.

işlenen yuvarlak madalyonlar, anlaşılacağı üzere sadece Erken Bizans Dönemi'nde şekillenen yüzlerde karşımıza çıkmaktadır. Bloklardan biri üzerinde (No 2 fig. 6d), kullanım konumu göz önüne getirildiğinde sağ yan yüzünde günümüze oldukça iyi korunmuş şekilde ulaşan bir madalyon izlenmektedir. Alt faskia üzerinde başlayan 33 cm çapındaki madalyon Lesbos kymationu üzerine kadar yayılmaktadır. İki kademeli çerçeve içinde kısmen ajur tekniğinde bir örgü bandı, bunun da merkezinde yine ikili bir çerçeve içinde sekiz yapraklı bir kır çiçeği yer almaktadır²¹. Benzer düzenleme bir diğer bloğun (No 1 fig. 5b. 5d) karşılıklı iki yüzünde de görülmekte olup bunlardan biri (çap 35 cm) ayrıntıları tanınamayacak şekilde tahrip olmuştur (fig. 5b). Çok küçük bir kayıp parça dışında tamamıyla ele geçen diğer yüzdeki madalyon ise farklı bir bezeme gösterir. 40 cm çapındaki benzer bir çerçeve içinde daire çizen örgü motifinin merkezinde bu kez bir Malta Haçı betimlenmiştir (fig. 5d). Çerçeve içine alınmayan haçın genişleyen kollarının uçları örgü motifine bağlanmıştır. Üçüncü bloğun (No 3) ise sadece bir yüzünde ve büyük oranda tahrip olmuş, 32 cm çapındaki bir madalyonun alt sınırı ele geçmiştir (fig. 7b). İki kademeli çerçeve kıyısında izlenen U formulu kalıntılara göre bu madalyon da 1 nolu başlıkta olduğu gibi ajur tekniğinde bir örgü bezeği içermiş olmalıdır. Madalyonun merkezindeki çıkıntılı küçük yüzey ise yine haç motifini akla getirirse de, bu konuda kesin bir ifadeye bulunmak mümkün değildir. Kır çiçeği, Malta Haçı ve monogram motifi taşıyan benzer madalyonlar ile Bizans Dönemi'nde çeşitli tip başlıklar, konsollar, templon arşitravları, lentolar, silmeler ve kiborium kemeri gibi yapı elemanlarında²² oldukça sık karşılaşılmaktadır²³. Basit bir çerçeve ya da çelenk içine alınan motifler genellikle yüzeysel işçiliğe sahip olup buldukları yüzeyde ön plana çıkmamaktadırlar. Bu çalışmada ele alınan başlıklar üzerindeki madalyonlar ise kabarık kütleleri ve büyük boyutları yanında oldukça plastik işçilikleri ile işlendikleri yüzü vurgulayan ana bezek olarak kendilerini göstermektedirler²⁴.

Değerlendirme

Başlıkların Erken Bizans Dönemi'nde şekillenen karşılıklı iki yüzü, madalyonlar ve faskialar üzerindeki bezekler göz ardı edildiğinde, bezeme düzeni ile Antik Dönem arşitravlarını çağrıştırmaktadır, ancak bu süreçten uzaklaşıldığı henüz ilk bakışta açıkça göze çarpmaktadır. Tüm bezeklerde Roma Dönemi'nin zarif ve özenli yapısının

21 Benzer çiçek motifine yapının Erken Bizans Dönemi'nde oluşturulan apsis pencere payeleri ve sütun başlıklarında da rastlanmaktadır: Kaymak 2009, res. 47. 50. 55 vd. Ayrıca krş. a. dn. 22'de anılan kaynakça.

22 Kautsch 1936, lev. 33. 35 vd. 46; Harrison 1972, res. 2. 4. 9. 11. 15; Harrison 1979, res. 2; Ötügen 1996, lev. 6.5. 37 vd.; Hellenkemper – Hild 2004, res. 6. 170. 179. 398. 413; Thiel 2005, res. 84 vd.; İşler 2009, No 11. 18. 39. 51. 65. 86; İşler 2016a, şek. 17; İşler 2016b, şek. 10.

23 Bizans Dönemi'nde oluşturulan faskialı bir arşitrav bloğu üzerinde madalyon ile karşılaşılmamasının ilginç ve tekil bir örneği Anazarva Havariler Kilisesi'nde bulunmaktadır. Farklı evrelerden (Roma ve Geç Antik Dönem) arşitrav bloklarının devşirme olarak kullanımları sırasında aralarında oluşan boşluk bu arşitravların bezek ve stilini Erken Bizans Dönemi'nde kopyalayan ve cephesine çelenk içinde Latin Haçı işlenen bir ara parça ile doldurulmuştur. Bk. Mietke 1999, 229 res. 4; Niewöhner 2018, 260 vd. res. 20; Engelmann – Niewöhner 2010, 116 res. 13.

24 Alakilise'deki üzerinde akanthus yaprakları ile çerçevelemiş haç motif bulunan pilaster başlığı (Harrison 1972, res. 9; Harrison 1979, res. 2) ve Ephesos'daki Johannes Kilisesi'nden haç ve örgü motifli bir templon arşitravı (Thiel 2005, res. 84 vd.) yakın örneklerdir.

kaba bir şekilde sadece taklit edildiği görülse de²⁵ üç sıra halindeki inci-boncuk dizilerinin kendi aralarında, yumurta-ok dizisinin alttaki inci-boncuk dizisi ile, ok uçlarının ise palmet yaprakları ile aynı eksendeki ahenkleri çok küçük sapmalar dışında Roma Dönemi örneklerini anımsatan bir şablon özeninde verilmiştir (fig. 5d. 6b. 6d. 7d). Farklı dönemlerde işlenen komşu yüzlerin köşelerde farklı motifler ile kaynaştırılmasında ise oransal bir uyumsuzluk göze çarpsa da (fig. 11) Roma Dönemi'nde bezenen yüzün haç paye içinde kalması bu uyumsuzluğun zamanın izleyicileri tarafından görülmesini engellemiştir. Dolayısıyla izlenebilen yüzeyler optik açıdan çok dikkat çeken bir uyumsuzluk göstermemişlerdir. Bezekler stilistik olarak gözlemlendiğinde ise beklendiği gibi Roma Dönemi'nin zarif yapısı ile karşılaşılmamaktadır. Palmet yaprakları ve Lesbos kymationu özenli, ancak detayları işlenmeden ana hatları ile verilmişlerdir (fig. 5d. 6b. 6d. 7d). Yumurta-ok ucu dizilerinde ise kabukların ve ok kanatlarının daha kalın işlendiği göze çarpsa da (fig. 8b) Erken Bizans Dönemi örnekleri gibi aşırı bir özensizlik izlenmemektedir. Örneğin yapıda kullanılan ve bu başlıklar ile eş zamanlı üretilen başlıklar üzerindeki yumurta-ok ucu dizisindeki oldukça stilize motifler göz önüne alındığında²⁶ arşitrav başlıklarındaki motiflerin stil olarak Erken Bizans başlıklarından açık bir şekilde ayrıldığı ve daha çok Roma Dönemi örneklerini çağrıştırdığı görülmektedir. Bezekler özellikle yakın bölgelerdeki çağdaşları ile karşılaştırıldığında arşitrav başlıkları üzerindeki yumurta-kabuk-ok ucu işçiliğinin Antik Dönem örneklerine daha yakın olduğu görülmektedir²⁷. Benzer farklılık ile inci-boncuk dizilerinde de karşılaşılmaktadır. Bu motifler Erken Bizans Dönemi'nin özgün başlıklarında genellikle aralarındaki iplikçikler izlenmeksizin bitişik olarak, bunun yanında inciler disk, boncuklar ise oval formda işlenmektedir²⁸. Bu çalışmada ele alınan arşitrav başlıklarının bu dönemde işlenen inci ve boncukları ise, her ne kadar Roma Dönemi'nde şekillenen yüzlerdeki benzerlerine oranla biraz daha özensiz işlenseler de, oval formulu boncuklar, mercek formulu inciler ve bunların aralarındaki iplikçikler (fig. 6d. 7b. 7d) ile Roma Dönemi örneklerine yakın, çağdaşı örneklerle ise oldukça uzaktır²⁹. Dizinin Roma Dönemi örneklerine göre tek farkı iplikçiklerin daha kalın işlenmiş olmalarıdır. Dolayısıyla başlıkların yeni yüzlerinin düzenlenmesi, derinleştirilmiş faskialar üzerindeki bitkisel bezekler ve madalyonlar dışında yapıldıkları dönemin stilini yansıtmaktan çok Roma Dönemi örgelerinin taklidi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Roma Dönemi arşitravlarının Erken Bizans Dönemi'nde kesilerek bu yüzlerin

- 25 G. Grassi'ye göre bir uyum ya da taklit söz konusu olmayıp, eski malzemenin Erken Bizans Dönemi'nde bir çeşit güncellenmesi söz konusudur: Grassi 1990, 112.
- 26 Aran 1970, 62 res. 11; Kaymak 2009, 28. 148 res. 37 vd. 255. Bu başlıklar üzerindeki bezekler motif ve stil olarak a. dn. 27'de anılan örnekler ile benzeşmektedir.
- 27 Saçaklık, İon-impost başlıklar, paye başlıkları, kapı çerçeveleri gibi donanımlar üzerinde izlenen 6. yüzyıl bezeklerinde yumurta ve kabukların oval formulu ve genellikle ayrışmamış, iki kabuk arasına sıkışmış ok uçlarının ise kalp formu benzeri geniş uçlara sahip olduğu görülmektedir: Örn. bk. Kautsch 1936, res. 145. 308. 335 vdd.; Zollt 1994, lev. 4 vdd.; Ötügen 1996, lev. 37 vd.; Thiel 2005, 51 res. 51; Doğan 2006, 211 res. 1 vd.; İşler 2009, 163. 185 No 55 vd. 94; Niewöhner 2009, 146 res. 11 vdd.; İşler 2016a, res. 13 vd. 17.
- 28 Harrison 1972, res. 12 vd. 24; Grossmann – Severin 2003, lev. 5a. 6d. 11c. 14b. 23b.d. 24. 29b. 32; Thiel 2005, res. 57. 84 vd.; İşler 2009, No 11. 20 vd. 39 vdd. 78. 113.
- 29 Bu dönemin inci-boncuk dizilerinde iplikçiklere çok nadir rastlanmaktadır. Örn. bk. Grossmann – Severin 2003, lev. 16; İşler 2009, No 55 vd. 69 vd. 74 vd. 94; Niewöhner 2009, 146 res. 6 vd.

yukarıda anılan sistemde bezenmesi, daha önce bazı araştırmacılar tarafından da ifade edildiği gibi imparatorluğun genelinde karşılaşılmayan bir olgudur. Bu dönemde devşirme olarak kullanılan çok az sayıdaki başlık, arşitrav ve çerçeve yüzeyleri üzerine akanthus, asma, yazıt gibi tekil bezekler eklenmiş³⁰ ve bu yapı elemanları burada ele alınan başlıklar kadar sistematik ve kapsamlı bir değişikliğe uğratılmamışlardır. Dolayısıyla Antik Dönem bezekli bir yapı elemanının bu boyutta korunan ve yeni motiflerle zenginleştirilen bir örneği ile çağdaşı diğer yapılarda karşılaşılmamaktadır.

Başlıkların oluşmasında Roma Dönemi arşitravlarının kullanılması yanında görünen tüm yüzlerin tamamen ya da kısmen bezenmesi pratik bir uygulama olmuştur. Yeni işlenen yüzler yanında Roma Döneminde şekillenen yüzde sarmaşık ve asma motiflerinin eklenmesi ile devşirme izlenimi kısmen önlenmiş, ayrıca taklit yolu ile de olsa dönemin stili yansıtılmaya çalışılmıştır³¹.

Blokların günümüzdeki konuları konusunda ilginç detaylar mevcuttur. Özgün konumunda korunan üç blokta ikisinin (No 2 ve 3) sadece bir yüzünde madalyon ile karşılaşılmaktadır (fig. 6d. 7b). Apsise yakın haç formlu payeler üzerinde yer alan bu bloklar, Hristiyan cemaatin naos içinde girebileceği ve bu yönde templon³² ile sınırlı olan kubbe örtülü merkezi mekan yönünden görülen yüzlerinde birer madalyon ile donatılmışlardır. Nartheks yönündeki paye üzerindeki başlık ise naos ve nartheks yönünde görülebilen karşılıklı iki yüzünde birer madalyon ile bezenmiştir (fig. 5b. 5d). 1 nolu bloğun bulunduğu payenin karşısındaki haç formlu payenin naosa uzanan ve ele geçmeyen başlığı için de benzer bir düzenleme söz konusu olmalıdır. Daha ilginç bir durum 4, 5, ve 6 nolu başlık bloklarında karşımıza çıkmaktadır. Kilisenin birinci evresindeki kullanımlarında haç formlu payelerin kollarında yer almış olan bu başlıklar (fig. 3. 8-10) payelerin yapının üçüncü evresinde güçlendirilmesi sırasında haç kollarının arasına inşa edilen destek duvarları üzerinde kullanılmışlardır (fig. 4). Duvarlar üzerinde bu tür başlıklar yanında profilli ve yalın yapı blokları, hatta yapının ilk evresinde yeni üretilen akanthus ve sarmaşık bezeli alçak bir başlık³³ devşirme olarak kullanılmışlardır. Örneğin 1 nolu başlığın özgün yerinde yer aldığı payenin her bir destek duvarı üzerinde biri 6 nolu blok olmak üzere 4 farklı boyut, nitelik ve yükseklikte bloklar ile karşılaşılmaktadır (fig. 1. 4). Anlaşıldığı kadarı ile bu bloklar ikinci kez devşirilmiştir. 5 ve 6 nolu blokların iki yüzünün henüz bu konumdaki kullanımları öncesi büyük oranda tahrip oldukları, yaklaşık yarısı günümüze ulaşan 5 nolu bloğun ise 2 parça halinde ve bezekli iki yüzü duvar içinde kalacak şekilde

30 Küçük Asya ve dışında karşılaşılan birkaç örnek için bk. Grassi 1990, 111.

31 Devşirme olarak kullanılan Antik Dönem bloğu üzerinde bu dönem bezeklerinin taklit edilmesi burada ele alınan yapı haricinde karşılaşılan bir olgu değildir. Ancak teknik olarak farklı da olsa, Roma ve Geç Antik Dönem arşitravlarını bezek düzeni ve stili ile kopyalayan uygulamalar ile Erken Bizans Dönemi'nde inşa edilen Anazarva Havariler Kilisesi'nde karşılaşılmaktadır. Yapıda devşirme olarak kullanılan Antik Dönem arşitravları arasında oluşan boşluklar Erken Bizans Dönemi'nde yeni üretilen bezekli ara parçalar ile doldurulmuşlardır. Bu benzersiz uygulamada küçük farklılıklar ile karşılaşılsa da ara parçaların bezenmesinde komşu oldukları Roma Dönemi arşitravların bezek düzeni ve stili başarılı bir şekilde kopyalanmıştır. Bk. Mietke 1999, 229 res. 4; Niewöhner 2018, 260 vd. res. 19 vd.; Engelmann – Niewöhner 2010, 116 vd. (blok 4.5) 121 vd. (blok 17) res. 8 vd. 13.

32 Yapının ilk evresindeki templon kuruluşuna ait çok sayıda paye, sütun ve başlık ele geçmiştir: Kaymak 2009, 31 vd. 151 vd. res. 57 vdd.

33 Kaymak 2009, 29. 149 res. 40.

yerleştirildiği görülmektedir (fig. 9a). Yukarıda yansıtılan durum 1, 2 ve 3 nolu başlıkların yapının henüz ilk evresindeki konumlarını koruduklarını gösterirken, çok büyük olasılıkla bu başlıklar ile eş zamanlı olarak haç kollar üzerinde yer almış olmaları gereken diğer üç bloğun yeniden ve gelişi güzel kullanılmaları bazı soru işaretleri bırakmaktadır. Yapının üçüncü evresinde (MS 8. yy)³⁴ güçlendirilmiş haç formu payeler üzerine oturan ve merkezi mekanı kapatan kubbenin (fig. 2) düzensiz ve farklı yüksekliklerde yerleştirilen bu blokların üzerine oturması optik ve statik açılarından pek mümkün görünmemektedir. Bu blokların yeniden kullanımı olasılıkla çok daha sonraki bir süreçte, kubbesi yıkılan yapının üzerinin çatı ile kapatıldığı dönemde gerçekleşmiş olmalıdır³⁵.

Ek İnceleme: Roma Dönemi Arşitravlarının Bezelsel ve Stilistik Özellikleri

Arşitrav bloklarının Antik Dönem’de şekillenen yüzlerinde oldukça özenli bir işçilik göze çarpmaktadır. Bu yüzlerde kurallaşmış düzenleme içinde alttan üste doğru genişleyen üç faskia, bunlar üzerinde ise inci-boncuk, yumurta-ok ucu, açık-kapalı palmet ya da Lesbos kymationu örgeleri sıralanmaktadır.

1, 2 ve 3 nolu başlıkların ön yüzlerinde yer alan bezekler öncelikle yangın sonucu oldukça tahrip olmuş, nadiren az korunmuş (fig. 5a. 7a) ya da tamamen ortadan kalkmışlardır (fig. 6a). Ön yüzleri daha iyi korunmuş olan 4 ve 6 nolu başlıklardan 4 nolu başlık alt ve üst bölümleri yanında sağ ve sol yanda (fig. 8a), 6 nolu başlık ise sol yan ve arşitrav tacında büyük kırıklar içermektedir (fig. 10a). Başlıkların arka yüzleri ve bu yüzlerinde yer alan bezekler, duvar ile kapatıldığı için günümüze daha sağlam bir şekilde ulaşmışlardır (fig. 5c. 6c. 7c. 8c. 9c). 2 nolu başlığın arka yüzünde arşitrav tacında yer alan büyük kırık dışında 1, 3, 4 ve 5 nolu başlıkların arka yüzlerinde de kırıklar bulunmaktadır, ancak üzerlerinde yer alan bezekler oldukça iyi bir şekilde korunmuştur. 2 nolu başlığın arka yüzünde yer alan birinci faskia kaba uçlu murç ile traşlanarak bırakılmıştır (fig. 6c). Diğer başlıkların hem ön hem de arka yüzlerinde bezek içermeyen faskialar ve arşitrav tacını sınırlandıran düz silmeler ince taraklı keski ile özenle düzleştirilerek, pürüzsüz bir yüzey elde edilmiştir³⁶.

1, 2, 5 nolu başlıkların arka yüzlerinde (fig. 5c. 6c. 9c), 4 nolu başlığın ise ön yüzünde (fig. 8a) kademeli bir şekilde genişleyen üç faskiadan ilk ikisi klasik dizilimde inci-boncuk dizisi ile birbirinden ayrılırken, üçüncü faskiadan arşitrav tacına geçişte yer alan inci-boncuk dizisinde 2-1-1-1 şeklinde bir inci-bir boncuk dizilimi kullanılmıştır. Bu başlıkların üstte belirtilen yüzlerinin arşitrav tacında yumurta-ok ucu ve açık-kapalı palmet bezeğine yer verilmiştir. 3 ve 4 nolu başlıkların arka yüzlerinde (fig. 7c. 8c) ve 6 nolu başlığın ön yüzünde (fig. 10a) tüm faskialar ve arşitrav tacına geçişte kanonikleşmiş form olan 2-1-2-1 inci-boncuk dizilimi kullanılmıştır. Ayrıca 1,

³⁴ Kaymak 2009, 70. 191.

³⁵ Bu dönemdeki çatılı bazilikanın tarihlenmesi konusunda somut veri bulunmamaktadır. B. Aran ve G. Kaymak beşinci evre olarak adlandırdıkları bu süreci basık sivri kemerler ve kaburgasız çapraz tonozlar ışığında MS 13. yüzyıl başlarına tarihlemektedir: Aran 1970, 71 vd.; Kaymak 2009, 72. 193. M. H. Ballance ise 14. yüzyıla tarihlediği üçüncü evrede olabileceğini belirtir: Ballance 1955, 114.

³⁶ 1 ve 2 nolu başlığın arka yüzünde 4 ve 6 nolu başlığın ön yüzünde arşitrav tacını sınırlandıran düz silme bölümleri kırık ya da hasar görmüştür (bk. burada fig. 5C. 6C. 8A. 10A).

2 ve 5 nolu başlıkların arka (fig. 5c. 6c. 9c) ve 4 nolu başlığın ön yüzünden (fig. 8a) farklı olarak, 3 ve 4 nolu başlıkların arka yüzlerinde (fig. 7c. 8c) arşitrav tacında açık-kapalı palmet bezeği yerini Lesbos kymationu bezeğine bırakmıştır. Özellikle 4 nolu başlıkta hem ön hem de arka yüzün günümüze tüm profiller üzerinde yer alan bezekleri kısmen korunmuş olsa da -arşitrav tacında açık-kapalı palmet bezeği kırık- Antik Dönem'de arşitrav tacının karşılıklı yüzlerde farklı bezek uygulamalarını göstermesi açısından önemlidir (fig. 8a. 8c).

Arşitrav bloğundan haç formulu paye kollarında kullanılmak üzere başlığa devşirilen blokların ön ve arka yüzlerinde yer alan bezekler incelendiğinde başlıkların tümü üzerinde yer alan bezeklerin benzer dönem özellikleri gösterdikleri, ancak işçilik farklılıkları bulunduğu gözlemlenmektedir. Başlıklardan 1, 2 ve 5 nolu örneklerin arka yüzlerinde (fig. 5c. 6c. 9c) ve başlık 4'ün ön yüzünde (fig. 8a) ilk iki faskia arasında, ayrıca 3 ve 4'ün arka yüzünde (fig. 7c. 8c) ve başlık 6'nın ön yüzünde (fig. 10a) ilk iki faskia ve arşitrav tacına geçişte iki inci-bir boncuk şeklinde dizilime sahip inci-boncuk dizisine yer verilmiştir. Bu dizilerde gerek faskiaları ayırmada kullanılan gerekse arşitrav tacına geçişte³⁷ yer alan inci-boncuklar benzer stilistik özellikler sergilemektedirler. Söz konusu başlıkların faskiaları arasında ve arşitrav tacına geçişte kullanılmış olan boncuklar paralel kenarlı ve oval, aralarına yerleştirilmiş olan inciler ise keskin sırtlı, mercek formundadır. Boncuklar üzerinde keski izleri bulunmakta ve incilerle birbirlerine ince sicimlerle bağlanmaktadır. Oldukça nitelikli bir görünüme ve zarif bir işçiliğe sahip olan motiflerin bir sicim üzerine dizili gibi işlendikleri, ayrıca boncukların hafifçe uzamaya başladıkları görülmektedir³⁸. MS 1. yy'a tarihlenen yapılarda yer alan inci ve boncukların başlangıçta sık dizilimde, genellikle incilerin disk, boncuk bezemelerinin ise yuvarlak formda yapıldıkları ve zamanla örgelerin aralarının açılmaya başladığı görülmektedir³⁹. Ancak MS 2. yy'dan itibaren incilerin mercek/ovoid formuna dönüştükleri yani keskin sırtlı bir yapıya büründükleri Anadolu'da yer alan yapılar üzerinde takip edilebilmektedir⁴⁰. L. Vandeput, bu formdaki incilerin Hadrianus Dönemi'nden itibaren görülmeye başladığını vurgularken, V. M. Strocka ise MS 2. yy'ın 3. çeyreğinden önce bu formda incilerin görülmediğini belirtmektedir⁴¹. L. Vandeput'un andığı örnekler yanında Hadrianus'un onuruna inşa edilen Attaleia Hadrianus Takı'ndaki ve Anadolu'daki diğer örnekler kendisinin savını destekler niteliktedir⁴². Bu bağlamda Hadrianus Dönemi'nde de inci-boncuk dizilerinin aynı form gelişimini sürdürdükleri söylenebilir⁴³. MS 2. yy'da boncuklar ve inci-boncuk dizilerini birbirine bağlayan iplikçikler uzamaya devam ederken

37 Arşitrav tacına geçişte yumurta kabuklarının aksına iki inci ok uçlarının tam ortasına bir boncuk yerleştirilmesi Lykia-Pamphylia tipi olarak adlandırılmaktadır: Karaosmanoğlu 1996, 57.

38 Karaosmanoğlu 1996, 57; Koçel-Erdem 1995, 103 vd.; Vandeput 1997a, 149; Cavalier 2005, 206; Türkmen-Peker 2013, 153.

39 Seçilmiş birkaç örnek için bk.: Vandeput 1997a, lev. 6,3. 17,3. 18,2; Köster 2004, lev. 9. 10. 21.

40 Hem bezemelerde hem de mimaride gerçekleşen değişimler Geç Traianus Dönemi'nden itibaren Roma'dan Anadolu'ya dönen ustalarla ilişkilendirilmektedir. Strocka 1978, 895 vd.; Strocka 1988, 299-303, lev. 44,3.

41 Strocka 1981, 27 vd.; Vandeput 1993, 96 dn. 32.

42 Vandeput 1993, 96 dn. 33 res. 84.

43 Seçilmiş örnekler için bk.: Strocka 1981, res. 49; Strocka 1988, lev. 44,3; 46,6. 47,2-3; Gliwitzky 2010, res. 327.

Hadrianus Dönemi içindeki düzenli görünüm kaybolmaya başlar⁴⁴. Benzer formda inci-boncuk dizileri ile Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen yapıların bazılarında da örgelerin uzun işlendiği⁴⁵ ve Antoninler Dönemi içinde inci-boncuk dizilerinin uzamaya ve boncukların paralel formlarını kaybederek zamanla silindirik forma dönüştükleri gözlemlenmektedir. Cumanın Camii alanındaki haç formulu paye kollarında başlık olarak kullanılmış arşitrav bloklarından 1, 2 ve 5 nolu örneklerin arka yüzlerinde (fig. 5c. 6c. 9c) ve 4 nolu örneğin ön yüzünde (fig. 8a) ilk iki faskia arasında, ayrıca 3 ve 4 nolu örneklerin arka yüzlerinde (fig. 7c. 8c) ve 6 nolu başlığın ön yüzünde (fig. 10a) ilk iki faskia ve arşitrav tacına geçişte yer alan iki inci-bir boncuk şeklinde dizilime sahip, keskin sırtlı mercek formulu inciler ve paralel kenarlı boncuk yapıları Hadrianus Dönemi özelliklerini belirgin bir şekilde yansıtmaktadırlar. Daha sıkı dizilimli benzer işçilikte inci-boncuk dizileri ile Geç Traianus Dönemi'nden başlanılarak, Antoninler Dönemi'ne kadar karşılaşmak mümkündür⁴⁶. Benzer işçilikteki inci-boncuk dizileriyle karşılaştırma yapılabilecek örnekler Perge Hellenistik Güney Kapı⁴⁷, Perge F3 Nymphaionu⁴⁸, Attaleia Hadrianus Takı⁴⁹, Milet Agora Kapısı⁵⁰, Kremna Hadrianus Tapınağı⁵¹, Sagalassos Hadrianus Nymphaionu, El Bazilikası ve Antonius Pius Tapınağı⁵², Side N1 Tapınağı⁵³, Aphrodisias Hadrianus Hamamı⁵⁴, Pergamon Dionysos Tapınağı⁵⁵ ve Perge F3 Nymphaionu'nda⁵⁶ bulunabilir. 1, 2 ve 5 nolu örneklerin arka yüzünde (fig. 5c. 6c. 9c) ve 4 nolu örneğin ön yüzünde (fig. 8a) arşitrav tacına geçişte klasik dizilimden farklı bir dizilim göze çarpmaktadır. Yumurta çanakları altına iki inci, ok uçlarının altına ise bir inci, aralarına da bir boncuk yerleştirilerek Pamphylia kentlerinde MS 2. yy başından itibaren sıklıkla kullanılan⁵⁷ bir dizilim tercih edilmiştir. Oldukça özenli bir şekilde işlenmiş olan inci-boncukların formları ise boyutları dışında alt faskialarda yer alan örneklerle aynı stilistik özelliktedir. Ayrıca arşitrav tacını inci-boncuk dizisi üzerinde süslemeye devam eden İon kymationu ile de sıkı bir aks uyumu içersindedirler.

Başlıkların 45°'lik çerçeve bölümleri yumurta-ok ucu dizileriyle bezenmişlerdir.

44 Koçel-Erdem 1995, 103 vd.; Vandeput 1997a, 149 lev. 41,3. 42,2.

45 Strocka 1981, res. 47 vd.

46 Antoninler Dönemi'nde de kullanılmaya devam ettiğini gösteren örnekler söz konusudur. Krş. için bk.: Can 2005, res. 11-17. 20-23; Varkıvanç – Kökmen-Seyirci 2019, 165 dn. 29 res. 1 vd.

47 Vandeput 1997a, lev. 104,1.

48 Vandeput 1997a, 149 lev. 107,1; Gliwitzky 2010, 182 res. 333.

49 Strocka 1981, 28 res. 49; Başaran 1995, 78 vd. 178 lev. 19a; Vandeput 1997a, lev. 79,1-2; Okatan 2004, lev. 27,1-5; Cavalier 2005, lev. 69 res. 194b.

50 Strocka 1981, 32 lev. 20-23; Vandeput 1997a, 149 lev. 104,4.

51 Mitchell 1995, 86 vd. lev. 28. 30; Vandeput 1997a, lev. 91,3.

52 Vandeput 1993, res. 77 vd. 83. 86. 88. Antonius Pius Tapınağı'nın yapımına Hadrianus Dönemi'nde başlanıldığı ve Antoninler Dönemi başında yapı inşasının sona erdiği belirtilmektedir: Vandeput 1997a, 68 vd. 80. 149 lev. 25,2-5.

53 Mansel 1978, 121 vd. res. 140; Vandeput 1997a, lev. 114,1.

54 Strocka 1981, res. 47; Koçel-Erdem 1995, 31 vd. lev.11,2.

55 Ele geçen bir yazıt ile yapının İmparator Caracalla Dönemi'nde değil, İmparator Hadrianus ve eşi Sabina onuruna inşa edildiği anlaşılmıştır. Posamentir 2017, 215 res. 4. 6 vd. 25.

56 Geç Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen Perge F3 Nymphaionu arşitrav bloklarında yer alan inci-boncukların benzer özellikte oldukları ancak daha uzun yapıldıkları görülmektedir. Mansel 1975a, 83-92; Mansel 1975b, 369-371; Vandeput 1997a, lev.107,1.

57 Pülz 1989, 59; Karaosmanoğlu 1996, 57 vd.; Vandeput 1997a, 150; Vandeput 1997b, 398; Türkmen-Peker 2013, 153.

Oval formlu yumurtaların kabuklarından derin bir oygu ile ayrıldıkları ve altta zaman zaman ince birer iplikçik ile kabuğa bağlandıkları görülmektedir (fig. 5c. 6c. 8c. 10c). Yumurta kabuklarının bazıları altta yer alan inci dizisi üzerinde incelmelerine rağmen varlıklarını korumaya devam ederken (fig. 5c. 8c. 9c) bazılarında ise kabuğun altta yer alan inci dizileriyle bütünleştikleri (fig. 6c. 7c. 8a. 10c) ve birbirlerinden bağımsız birer örge halini aldıkları dikkat çekmektedir. Yumurtaların altta yer alan motif ya da silmeye ince birer iplikçikle bağlanması Roma İmparatorluk Dönemi'nde MS 1. yy'ın son çeyreğinden itibaren karşılaşılan bir özellik olup⁵⁸, kabukların ise altta incelemek motif ya da altta yer alan zemin üzerinde kaybolması özelliği ise Geç Traianus Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanmıştır⁵⁹. Yumurta kabukları arasında yer alan ok kanatları kabuklara ince birer iplikçik formunda bağlanmaktadır. Ok kanatlarının bu formu özellikle Hadrianus Dönemi'nde sıklıkla kullanılmakta bununla birlikte Antoninler Dönemi'nde tarihlendirilen yapılarda da kullanılmaya devam ettikleri açık bir şekilde görülmektedir⁶⁰.

İon kymationlarının geniş çanaklar içerisine yerleştirilmiş dolgun görünümlü yumurtaları ve aralarına yerleştirilmiş ip formlu ok kanatları Hadrianus Dönemi stil özelliklerini yansıtmaktadır. Benzer stilistik anlayışta işlenmiş yumurta-ok ucu bezemeleriyle Hadrianus Dönemi ve Antoninler Dönemi başına tarihlendirilen yapılarda karşılaşmak mümkündür. Örneğin Attaleia Hadrianus Takı⁶¹ önünde yer alan arşitrav-friz blokları⁶², Perge F3 Nymphaionu⁶³, Iasos Agora Portikosu⁶⁴, Perge Güney Hamamı⁶⁵, Perge Güney Kapı⁶⁶ ve Ksanthos Tiyatrosu⁶⁷ gibi yapılara ait bloklar üzerinde yer alan İon kymationları ile benzer stilistik özelliklere sahiptirler. Yumurta-ok ucu bezekleri, altlarında yer alan inci-boncuk dizileri ve üstlerinde yer alan açık-kapalı palmet ya da Lesbos kymationu bezekleriyle oldukça uyumlu bir aks ilişkisi içerisinde işlenmişlerdir. Yumurtalar ve bunları çevreleyen kabukların oldukça özenli bir şekilde işlenmiş olması, kabukların hafif içe doğru dönük olması, alt ve üstlerinde yer alan diğer bezeklerle sıkı bir uyum içerisinde olmaları parçalar üzerinde yer alan İon kymationu bezeklerinin Hadrianus Dönemi içlerinde yapılmış olduklarına işaret etmektedir.

Bu çalışmada ele alınan bazı bloklardaki arşitrav tacının son bezeği olarak ön ve arka yüzde farklı bezek türlerine yer verilmesi üst kenarı tahrip olmuş diğer bloklar için de düşünülebilir⁶⁸. Erken Bizans Dönemi kullanımları ile bağlantılı olarak 1, 2 ve 5 nolu örneklerin arka yüzlerinde, 4 nolu başlığın ise ön yüzünde arşitrav tacı beş

58 Karaosmanoğlu 1996, 33. 44. dn. 60 lev. 12b vd. 25a-b. 26a; Vandeput 1997a, 144 vd.; Can 2005, 93; Jenewein 2008, 88 dn. 18; Thür – Rathmayr 2014, 153 vdd.

59 Strocka 1978, 895 res. 3; Gliwitsky 2010, 51 res. 327; Quatember 2014, 106 res. 10.

60 Başaran 1995, lev. 22b. 23b. 24a-b. 25a-b. 26a; Vandeput 1997a, 145 vd. lev. 44. 79,1-2. 91,2; Cavalier 2005, lev. 68 res. 193b; Stinson 2008, res. 10c; Varkıvanç – Kökmen-Seyirci 2019, 166 res. 1-8.

61 Strocka 1981, 28 res. 49; Vandeput 1997a, 34 lev. 79,1-2; Okatan 2004, lev. 27,1-2.

62 Varkıvanç – Kökmen-Seyirci 2019, 166 res. 1-8.

63 Vandeput 1997a, 35 lev. 107,1; Gliwitsky 2010, 182 res. 333.

64 Vandeput 1997a, 35 lev. 91,2.

65 Mitchell - Waelkens 1988, 56 dn. 13; Vandeput 1997a, lev. 105, 2-4.

66 Ward-Perkins 1980, 51. 57; Vandeput 1997a, 144 vd. lev. 104,1.

67 Başaran 1995, 188 lev. 19c.

68 Blokların birçoğu yangın sebebiyle tahrip olduğu için tümü için bunu söylemek çok doğru olmasa da 4 nolu başlıktan hareketle Roma Dönemi'nde iki yüzlerinde farklı motiflerle donatıldıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır (bk. burada fig. 8A. 8C).

yapraklı açık-kapalı palmet yaprak demetleriyle (fig. 5c. 6c. 8a. 9c) taçlandırılmıştır. Palmet yaprak demetlerinin, altlarında yer alan yumurta-ok ucu bezemeleri ile sıkı bir aks uyumu içinde oldukları gözlemlenmektedir. Orijinal yapılarında arşitrav tacının son bezeği olarak açık-kapalı dizin gösteren palmet yaprak demetleri altta herhangi bir bağ içermemektedirler. Açık ve kapalı palmetlerin dış yan yapraklarının orta yapraktan bağımsız, buldukları profil üzerinde alt uç kısımları dışa doğru döndürülerek, ortalarında birer matkap deliği ile ve kapalı palmet dış yan yaprağına ya da birbirlerine uç kısımlarıyla dokunarak sonlanan birer yaprakçıkla verdikleri gözlemlenmektedir. Palmet dış yan yaprağından sürgün veren bu küçük yaprakçıkların birbirlerine dokundukları noktada kabartma yüzeyinde üçgen şeklinde boşluklar oluşmuştur. Açık ve kapalı palmet yaprak demetlerinin iç yan yaprakları ise düz birer çubuk şeklinde yükselen orta yapraktan çıkmaktadırlar. Açık palmet dış yan yaprakları hafif bir kavis çizerek sivri uçları ile kapalı palmet dış yan yapraklarına dokunarak sonlanırken, iç yan yaprakları ise yine dışa doğru hafif bir kavis çizip, üstte kapalı palmet iç yan yapraklarına dokunarak sonlanmaktadırlar. Kapalı palmetlerde zeminden çıkan dış yan yapraklar ters “S” formunda, dike yakın, iç yan yapraklar ise içe doğru kavis çizip, orta kısımlarında kalınlaşarak, sivri uç kısımları ile orta yaprağın uç bölümüne bağlanmaktadır. Yapılan araştırmalarda açık-kapalı dizinde yapılmış olan palmet yapraklarının bazı formlarının uzun yıllar boyunca değişmeden kullanılması nedeniyle tarihsel süreç içerisindeki gelişimini izlemenin oldukça güç olduğu belirtilmektedir⁶⁹. Çıktıkları zeminde birbirine bağlı olmayan, dik formulu açık-kapalı palmetlerin en erken örnekleri MS 1. yy’dan itibaren Anadolu’daki yapılarda kullanılmaktadır⁷⁰. Dış yan yapraklardan sürgün veren ve kabartma yüzeyinde üçgen şeklinde boşluklar yaratan küçük yaprakçıkların bulunduğu bu işleniş sadece Attaleia Hadrianus Takı sima kuşağında rastlanılmaktadır⁷¹. Açık palmet yapraklarının henüz hançer biçimine dönüşmemesi, iç yan yaprakların orta yaprakla bütünleşmesi, özellikle kapalı palmet dış yan yapraklarının taban silmeye değmemesi, örgelerin arasının çok açılmaması ve dolayısıyla bezeklerin henüz yayvan bir form kazanmamış olması Hadrianus Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Bezeğin çok yakın benzerleri Ksanthos Tiyatrosu⁷², Side Devlet Agorası⁷³ ve özellikle Attaleia Hadrianus Takı arşitrav ve sima bloklarında⁷⁴ karşımıza çıkmaktadır.

3 ve 4 nolu başlıkların arka yüzlerinde ise arşitrav tacının son bezeği olarak üzenği formulu⁷⁵ Lesbos kymationu tercih edilmiştir (fig. 7c. 8c). Kyma reversa profili üzerinde yer alan Lesbos kymationlarında 3 nolu başlıkta üzenği gözü çerçevesinin üstte yer alan profil tarafından kesildiği, 4 nolu başlıkta ise kısmen de olsa varlığını koruduğu görülmektedir (fig. 7c. 8c). 3 nolu başlıkta üzenği gözü çerçevesinin üstte

69 Vandeput 1997a, 159. 161 dn. 360.

70 Robinson 1926, res. 27 vd.; Alzinger 1974, 116 vd. res. 127; Vandeput 1997a, 48 lev. 14,1-4.

71 Başaran 1995, 78 vd. 178 lev. 19a; Vandeput 1997a, lev. 79,3; Okatan 2004, lev. 27,4; Cavalier 2005, lev. 69 res. 194b.

72 Başaran 1995, 188 lev. 19c.

73 Başaran 1995, 179 lev. 19d.

74 Strocka 1981, 28 res. 49; Başaran 1995, 78 vd. 178 lev. 19a; Vandeput 1997a, lev. 79,1-2; Okatan 2004, lev. 27,1-5; Cavalier 2005, lev. 69 res. 194b.

75 Bu form üzenği çerçevesi yaprak ve ok ucu bezemesinden -“Bügelkymation”- gelişmiştir. Vandeput 1993, 96; Vandeput 1997a, 151 vdd.

yer alan profil tarafından kesilmesiyle üzengi gözünün olduğu orta damar bağımsız bir örge gibi bezeme kuşağı üzerinde yerini almıştır (fig. 7c). 4 nolu başlıkta üzengi çerçevesi içerisinde yer alan orta damar bir bütün halinde işlenirken (fig. 8b) 3 nolu başlıkta üzengi çerçevesi içinde, merkezde yer alan orta damarın sıg yivlerle üç parçaya ayrılmış olduğu ancak birbirinden henüz kopmadığı (fig. 7c) görülmektedir. MS 2. yy'dan itibaren orta yaprak damarının üçe ayrılarak bölümlendiği bilinmekle birlikte aynı yapı üzerinde bütün olarak işlendiği örneklerle bir arada kullanıldığına da altı çizilmektedir⁷⁶. Her iki başlıkta da üzengi çerçevesinden matkap kanalları ile ayrılan ara yapraklar üzengi çerçevelerinden bağımsız, iki yana doğru açılan yaprakçık formunda işlenmişlerdir. 3 nolu örnekte ara yapraklar oldukça zarif bir işçiliğe sahiptirler (fig. 7c). Üzengi formlu Lesbos kymationu bezemesinin İmparatorluk Dönemi boyunca Anadolu'da kullanıldığı⁷⁷, ancak MS 2. yy'da formun stil ve tipolojisinin yapıların tarihlendirilmesinde yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir⁷⁸. Ayrıca Lesbos kymationu bezemelerinin oldukça nitelikli ve atlarında yer alan İon kymationu bezekleriyle uyum içerisinde verildikleri görülmektedir. Yumurtalar üzerine üzengi çerçevesi yerleştirilirken, ok uçlarının aksına denk gelecek şekilde ara yapraklar yerleştirilmiştir. Bu iki başlık üzerinde yer alan Lesbos kymationu bezekleri stilistik olarak Traianus ve Hadrianus Dönemi özelliklerini sergilemekte, Antoninler Dönemi ile birlikte motifin köşeli/açılı bir form kazandığı, üzengi yapraklarının daha da geniş işlendiği, orta yaprak damarının derin matkap kanallarıyla parçalandığı, ara yaprakların ise uç kısımlarının parçalandığı, "çatallanmaya" başladığı motifin stilistik gelişiminde izlenmektedir. Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirilen Ephesos Celsus Kütüphanesi⁷⁹, Attaleia Hadrianus Takı⁸⁰, Kyzikos Hadrianus Tapınağı⁸¹, Sagalassos E1 Bazilikası⁸² mimari blokları üzerinde yer alan Lesbos kymationları burada ele alınan başlıklar üzerinde yer alan Lesbos kymationu bezemeleriyle aynı üslup özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Başlıkların Roma İmparatorluk Dönemi'nden kaynaklanan bezekleri içeren yüzleri detaylı bir şekilde incelendiğinde, dönemin zarif ve özenli işçiliğinin birer ürünü oldukları açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tüm başlıklarda astragal, İon ve Lesbos kymationları ile anthemion bezemelerinin ortak bir dönem özelliği yansıttıklarını söylemek mümkündür. Bezekler arasında küçük farklılıklar olsa da, aynı yapı üzerinde ya da çağdaş döneme ait farklı yapılarda birbirlerinden farklı bezek işlenişi söz konusu olabilmektedir⁸³. Başlıklar üzerindeki Roma İmparatorluk Çağı'na ait motiflerin tipolojik ve stilistik özellikleri aynı kentte yer alan ve yazıtlarıyla kesin olarak Hadrianus

76 Vandeput 1993, res. 83. 85; Vandeput 1997a, 152 lev. 78,3. 79,1. 100,1; Okatan 2004, lev. 28,3; Cavalier 2005, 82.

77 Vandeput 1997a, 151; Cavalier 2005, 204 vd.

78 Bu döneme tarihlendirilen aynı yapının mimari elemanları üzerinde motifin farklı formlarının bir arada uygulanması motifin tek başına tarihlendirme kriteri olarak yetersiz kalma sebebi olarak gösterilmektedir. Pülz 1989, 66 vd.; Vandeput 1997a, 152 lev. 85,2-3. 86.

79 Vandeput 1997a, 153 lev. 85,3.

80 Stročka 1981, 28 res. 49; Vandeput 1997a, lev. 79,1; Okatan 2004, lev. 28,3; Cavalier 2005, lev. 68 res. 193b.

81 Barattolo 1995, lev. 29 vd.

82 E1 Bazilikası'nın kuzeydoğusunda yer alan bloklar için bk.: Vandeput 1993, res. 83. 85; Vandeput 1997a, 153 lev. 37, 2-4.

83 Bk. dn. 78. Ayrıca bk. Başaran 1995, 46 vd. lev. 9b-c.

Dönemi'ne tarihlendirilen Attaleia Hadrianus Takı⁸⁴ ile aynı dönemde inşa edilmiş bir yapıya ya da yapılara ait olabileceğini düşündürmektedir. Palmet yapraklarındaki yakın benzerlik ise aynı atölyenin ürünü olabileceklerine işaret etmektedir. Başlık yüzeyine işlenmiş her bir bezeme kuşağı alt ve üst profiller üzerinde yer alan bezek dizileriyle uyumlu olacak şekilde oldukça nitelikli bir şekilde işlenmişlerdir. Bezekler arasındaki aks uyumunun Flaviuslar Dönemi'nden itibaren bozulduğu⁸⁵ belirtilse de asıl bozulmanın Hadrianus Dönemi'den sonra başladığı birçok araştırmacı tarafından dile getirilmektedir⁸⁶. Yukarıda bezeklerinin stilistik ve tipolojik özelliklerine ayrıntılı şekilde değinilen bu başlıkların kentte inşa edilmiş Hadrianus Dönemi yapı ya da yapılarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alzinger 1974 Alzinger, W., *Augusteische Architekture in Ephesos*, Wien.
- Aran 1970 Aran, B., "Antalya Cumanun Camisi / Cumanun Camisi at Antalya", *Anadolu Sanatı Araştırmaları* 2, 60-81, fig. 1-57.
- Ballance 1955 Ballance B. H., "Cumanin Cami'i at Antalya: A Byzantine Church", *BSR* 23, 99-114, lev. XXII-XXVII.
- Barattolo 1995 Barattolo, A., "The Temple of Hadrian-Zeus at Cyzicus", *IstMitt* 45, 57-108, lev. 27-41.
- Başaran 1995 Başaran, C., *Anadolu Mimari Bezemeleri. Roma Çağı Lotus Palmet Örgesi, Erzurum*.
- de Bernardi Ferrero 1966 de Bernardi Ferrero, D., *Teatri Classici in Asia Minore I*, Rome.
- Can 2005 Can, B., "Antoninler Dönemi Baroğu Işığında Aspendos Tiyatrosu Bezemeleri", *Adalya VIII*, 89-109, fig. 1-26.
- Cavalier 2005 L. Cavalier, *Architecture romaine d'Asie Mineure: Les monuments de Xanthos et leur ornementation*, Bordeaux.
- Doğan 2006 Doğan, S., "Likya'da Bizans Taş Yapıtları", III. Likya Sempozyumu I. 07-11 Kasım 2005 Antalya, (ed. K. Dörtlük - B. Varkıvanç - T. Kahya - J. des Courtils - M. Doğan Alpaşlan - R. Boyraz), İstanbul, 209-220, fig. 1-15.
- Engelmann – Niewöhner 2010 Engelmann, I. – Niewöhner, Ph., "Bauen nach der Krise. Die Spoliengalerie an der Apsis der Apostelkirche von Anazarbos", *Krise und Kult. Vorderer Orient und Nordafrika von Aurelian bis Iustinian*, (ed. D. Kreikenbom - K.-U. Mahler - T. M. Weber), Wiesbaden, 109-126, fig. 1-17.

84 Okatan 2004, 94 vd.; von Lanckoronksi 2005, 13.

85 Köster 2004, 161 dn. 1225.

86 Weigand 1914, 50 vd. 69 vd.; Strocka 1978, 908 vd. dn. 97; Strocka 1981, 28 vd. res. 52 vd.; Strocka 2012, 265.

- Gliwitsky 2010 Gliwitsky, C. A., Späte Blüte in Side und Perge. Die pamphyllische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr., Bern.
- Grassi 1988 Grassi, G., "Precisazioni sulla Panaghia di Antalya", *Milion* I, 83-97, lev. I-VII.
- Grassi 1990 Grassi, G., "Scultura architettonica e spolia marmoree della Panaghia di Antalya nel quadro della produzione artistica dell' Asia Minore meridionale in epoca paleobizantina", *Milion* II, 73-114, lev. XXIII-XLII.
- Grossmann – Severin 2003 Grossmann, P. – Severin, H.-G., Frühchristliche und byzantinische Bauten im südöstlichen Kleinasien. Ergebnisse zweier Surveys. *IstForsch* 46, Tübingen.
- Harrison 1972 Harrison, M., "A Note on Architectural Sculpture in Central Lycia", *AnSt* 22, 187-197.
- Harrison 1979 Harrison, M., "Nouvelles découvertes romaines tardives et paléobyzantines en Lycie", *CRAI* 123, 222-239.
- Hellenkemper - Hild 2004 Hellenkemper, H., - Hild, F., Lykien und Pamphylien, *TIB* 8, Wien.
- İşler 2009 İşler, B., Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- İşler 2016a İşler, B., "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesindeki Alacahisar Kilisesi", *Euroasien Art & Humanites Journal* 6, 1-12, fig. 1-25.
- İşler 2016b İşler, B., "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", *PÜ SBE Dergisi* 25, 363-384, fig. 1-25.
- Jenewein 2008 Jenewein, G., Die Architekturdekoration der Caracallathermen, Wien.
- Kadioğlu 2006 Kadioğlu, M., Die Scaenae Frons des Theaters von Nysa am Mäander. Forschungen in Nysa am Mäander I, Mainz.
- Karaosmanoğlu 1996 Karaosmanoğlu, M., Anadolu Mimari Bezemeleri Roma Çağı Yumurta Dizisi, Erzurum.
- Kautsch 1936 Kautsch, R., Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert, Berlin.
- Kaymak 2009 Kaymak, G., DIE CUMANIN CAMII IN ANTALYA. Ihre Baugeschichte und ihre byzantinischen Ursprünge. Bauaufnahme - Bauforschung - Denkmalpflege / ANTALYA CUMANIN CAMII. Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni. Rölöve - Yapı Analizi - Anıt Koruma ve Bakımı. ADALYA Ekyayın Dizisi 8 / Supplementary Series 8, İstanbul.
- Koçel-Erdem 1995 Koçel-Erdem, Z., Anadolu'da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri (M.S. 117-138), İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kökmen 2012 Kökmen, H., "Antalya Kesik Minare'de Bulunan Antik Dönem Kapıları", Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009 / International Young Scholars Conference I: Mediterranean Anatolia 04-07 November 2009, Antalya, (ed. K. Dörtlük - T. Kahya - R. Boyraz-Seyhan - T. Ertekin), İstanbul, 207-218, fig. 1-14.
- Köster 2004 Köster, R., Die Bauornamentik von Milet, Milet VII.1, Berlin.
- von Lanckoronki 2005 von Lanckoronki, K. G., Pamphylia ve Pisidia Kentleri I. Pamphylia, İstanbul.

- Mansel 1975a Mansel, A. M., “Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1957-1972”, AA 90, 49-95.
- Mansel 1975b Mansel, A. M., “Die Nymphäen von Perge”, *IstMitt* 25, 367-372, lev. 67-70.
- Mansel 1978 Mansel, A. M., *Side 1947-66 Yılı Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara.
- Mitchell - Waelkens 1988 Mitchell, S., - Waelkens, M., “Cremna and Sagalassus 1987”, *AnSt* 38, 53-65, lev. 1-7.
- Mitchell 1995 Mitchell, S., *Cremna in Pisidia*, London.
- Mietke 1999 Mietke, G., “Die Apostelkirche von Anazarbos und Syrien”, *OLBA* II.1, 227-239, lev. 57-68.
- Niewöhner 2009 Niewöhner, Ph., “Byzantinische Gebälke im archäologischen Museum Istanbul”, *AST* 26, 143-147, fig. 1-14.
- Niewöhner 2018 Niewöhner, Ph., “Doğu ve Batı’da Çeşitlilik (Varietas), Devşirme Malzeme (Spolia) ve Antik Çağ’ın Sonu”, *Devşirme Malzemenin (Spolia) Yeniden Doğuşu. Antikçağ’dan Osmanlı’ya Anadolu’da Objelerin, Materyallerin ve Mekanların Sonraki Yaşamları* (ed. S. Yalman – İ. Jevtić), İstanbul, 243-264.
- Okatan 2004 Okatan, F., *Attaleia Kent Kapıları*, Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Ötügen 1996 Ötügen, Y., *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien. Antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, *IstMitt Beih.* 41, Berlin.
- Posamentir 2017 Posamentir, R., “Der sogenannte Caracalla-Tempel von Pergamon – ein Bau zu Ehren Hadrians und seiner Gattin Sabina”, *IstMitt* 67, 187-236.
- Pülz 1989 Pülz, S., *Untersuchungen zur kaiserzeitlichen Bauornamentik von Didyma*, *IstMitt Beih.* 35, Berlin.
- Quatember 2014 Quatember, U., “Zur Beitrag der Bauforschung zur Untersuchung von Architekturdekoration”, *Antike Bauornamentik: Grenzen und Möglichkeiten ihrer Erforschung: Kolloquium München, vom 13. bis 15. Oktober 2011* (ed. J. Lipps - D. Maschek), Wiesbaden, 99-116.
- Robinson 1926 Robinson, D. M., “Roman Sculptures from Colonia Caesarea (Pisidian Antioch)”, *ArtB* 9/1, 5-69.
- Rott 1908 Rott, H., *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- Stinson 2008 Stinson, P., “The Civil Basilica: Urban Context, Design and Significance”, *New Research on the City and its Monument. Aphrodisias Papers 4* (ed. C. Ratté - R. R. Smith), 79-106.
- Strocka 1978 Strocka, V. M., “Zur Datierung der Celsusbibliothek”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, 23-30 Eylül 1973, Ankara-Izmir*, (ed. E. Akurgal), 893-900, lev. 281-288.
- Strocka 1981 Strocka, V. M., *Das Markttor von Milet*, Berlin.
- Strocka 1988 Strocka, V. M., “Wechselwirkungen der stadtrömischen und kleinasiatischen Architektur unter Trajan und Hadrian”, *IstMitt* 38, 291-307, lev. 38-47.
- Strocka 2012 Strocka, V. M., “Bauphasen des kaiserzeitlichen Asklepieions von Pergamon”,

- IstMitt 62, 199-287.
- Strzygowski 1903 Strzygowski, J., Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig.
- Thiel 2005 Thiel, A., Die Johanneskirche in Ephesos, Wiesbaden.
- Thür – Rathmayr 2014 Thür, H. – Rathmayr, E., Hanghaus 2 in Ephesos, FiE VIII/9, Wien.
- Türkmen-Peker 2013 Türkmen-Peker, M., “A Note the Architectural Decoration of the Severan Period in Pamphylia and Cilicia”, AJAH 6-8, 151-157, fig. 1-15.
- Vandeput 1993 Vandeput, L., “The Re-Use of Hadrianic Architectural Elements in Basilika E1 at Sagalassos”, Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991), (ed. M. Waelkens), Leuven, 93-101, fig. 76- 91.
- Vandeput 1997a Vandeput, L., Architectural Decoration in Roman Asia Minor Sagalassos: A Case Study, Leuven.
- Vandeput 1997b Vandeput, L., “An Antonine Nymphaeum to the North of the Upper Agora at Sagalassos”, Sagalassos IV, Report on the Survey and Excavation of 1994-1995, (ed. M. Waelkens – J. Poblom), Leuven, 385-403.
- Varkıvanç – Kökmen-Seyirci 2019
 Varkıvanç B. – Kökmen-Seyirci, H., “Antalya Kaleiçi'den Bir Grup Arşitrav Bloğu”, Cevat Başaran'a 60. Yıl Armağanı / Essays for Cevat Başaran 60th Birthday Occasion, (ed. V. Keleş – H. Kasapoğlu – H. E. Ergürer – E. Çelikbaş - A. Yılmaz), Ankara, 161-171, fig. 1-9.
- Ward-Perkins1980 Ward-Perkins, J. B., “Nikomedia and the Marble Trade”, BSR 48, 23-69, lev. IX- XXVII.
- Weigand 1914 Weigand, E., “Baalbek und Rom. Die römische Reichskunst in ihrer Entwicklung und Differenzierung”, JdI 29, 1914, 35-91.
- Zollt 1994 Zollt, Th., Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr., AMS 14, Bonn.

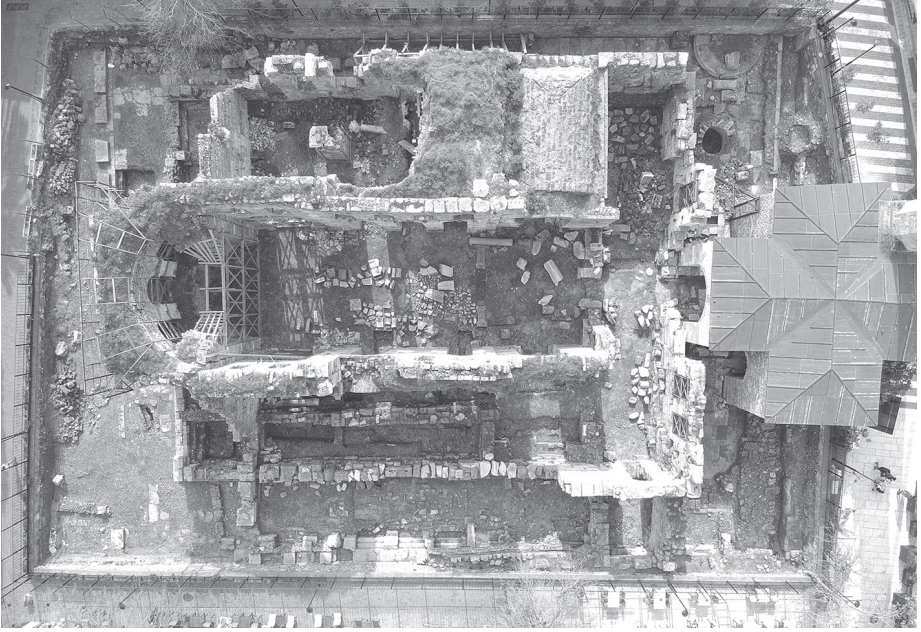

Fig. 1 Panhagia Kilisesi / Cumanın Camii. Havadan Görünüş (Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

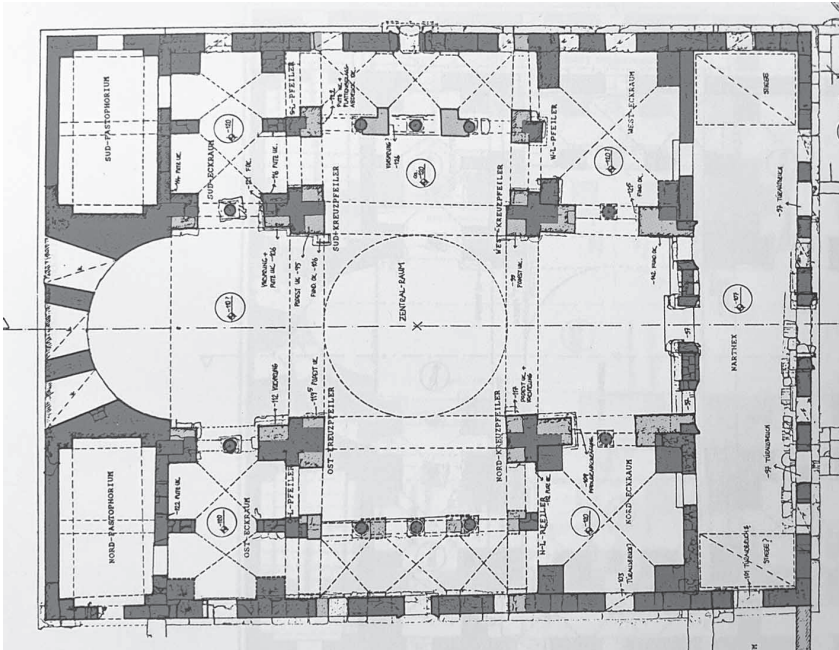

Fig. 2 Plan. 3. Yapı Evresi (Kaymak 2009, Res. 286).

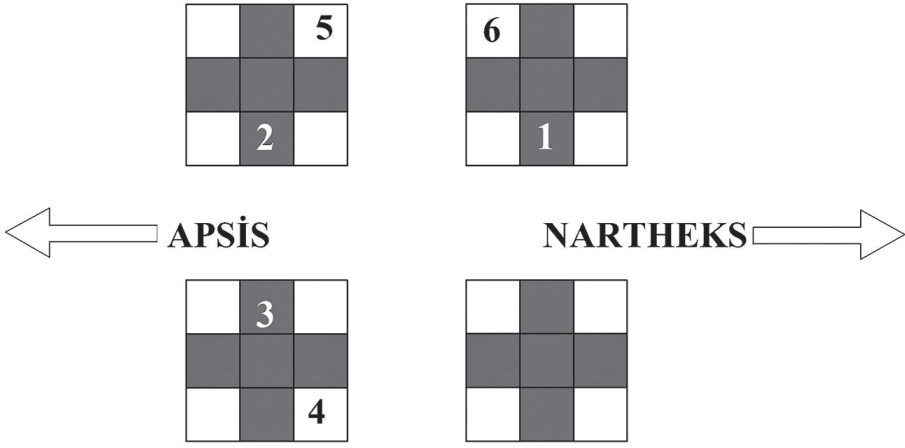

Fig. 3 Başlıkların (şematik) Konumu.

Fig. 4 1 ve 6 Nolu Başlıkların Konumu.

A Ön yüz.

B Sol Yan Yüz.

C Arka Yüz.

D Sağ Yan Yüz.

Fig. 5 Başlık 1.

A Ön yüz.

B Sol Yan Yüz.

C Arka Yüz.

D Sağ Yan Yüz.

Fig. 6 Başlık 2

A Ön yüz.

B Sol Yan Yüz.

C Arka Yüz.

D Sağ Yan Yüz.

Fig. 7 Başlık 3

A Ön yüz.

B Sol Yan Yüz.

C Arka Yüz.

D Sağ Yan Yüz.

Fig. 8 Başlık 4

A Buluntu Durumu

B Sol Yan Yüz

C Arka Yüz

Fig. 9 Başlık 5

A Ön Yüz

B Sol Yan Yüz

Fig. 10 Başlık 6.

Fig. 11 Başlık 3. Sağ Yan ve Arka Yüz.